

SOSYAL DESTEK VE DİNİ BAŞA ÇIKMA: ŞEHİT AİLELERİ VE GAZİLER ÖRNEĞİ*

Nesibe ESEN ATEŞ**

Öz

Araştırma sosyal destek ve dinî başa çıkma konusuna odaklanmaktadır. Buna göre, büyük travmalar yaşayan şehit aileleri ve gazilerin yaşadıkları başa çıkma sürecinde sosyal desteğin işlevini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda sosyal desteğin geleneksel, dinî ve empatik boyutu üzerinde durulmuştur. Görüşülen şehit aileleri ve gazilerde sosyal desteğin, travmadan hemen sonra geleneksel çerçevede kendini gösterdiği tespit edilmiştir. Şehit ailelerinde taziye, gazilerde hasta ziyareti formunda gerçekleşen davranışlar sosyal desteğin ilk formlarıdır. Dinden beslenen sosyal destek şehit ailelerinde ilk etapta yoğun olurken zamanla azalmaktadır. Gazilerde ise dinden beslenen sosyal destek yatarak tedavi esnasında zayıf kalmakta; ancak gazinin taburcu olması ile daha yoğun hissedilmektedir. Şehit ailelerinde din kaynaklı sosyal destek cennette kavuşma, şefaath, günahların affı gibi konularda yoğunlaşırken, gazilerde genel olarak cennette mükâfatlandırılma düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Travmadan sonra zamanla azalan sosyal desteği telafi etmek amacıyla her iki grup da empatik desteğe başvurmaktadır. İki grupta da sosyal desteğin ilk ve en büyük kaynağı aileler olmakta, devamında ise paydaşlar gelmektedir. Sonuç olarak din kaynaklı, empatik ve geleneksel olmak üzere tüm sosyal destek türleri başa çıkmaya büyük oranda olumlu katkı sağlamaktadır. Empatik sosyal destek hem sürekli olduğu için hem de

* Geliş Tarihi / Received Date : 18.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date : 30.06.2019

Bu makale, "Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Ailelerinde Dini Başa Çıkma: Adana Örneği" isimli doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, nesen@cu.edu.tr.

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4259-9544

anlaşılma ihtiyacını tatmin ettiği için başa çıkmada en işlevsel destek türü olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dinî Başa Çıkma, Sosyal Destek, Empatik Destek, Şehit, Gazi

SOCIAL SUPPORT AND RELIGIOUS COPING: CASE OF MARTYR FAMILIES AND WAR VETERANS

Abstract

The research focuses on social support and religious coping. According to this, it is aimed to reveal the function of social support in the process of coping with traumas experienced by martyr families and veterans. In this context, the traditional, religious and empathic dimensions of social support are emphasized. It was found that social support in the families of martyrs and veterans interviewed was shown in the traditional frame immediately after the trauma. Behaviors in the form of condolences in families of martyrs and patient visits in veterans are the first forms of social support. Social support fed by religion in the families of martyrs in the first place is intense, but gradually decreases. In the veterans, religious social support is weak during the inpatient treatment, but it is felt more intense when the veteran is discharged. While religious social support in martyr families concentrates on issues such as meeting in heaven, intercession, and forgiveness of sins, in veterans the idea of being rewarded in paradise is highlighted in general. Both groups resort to empathic support to compensate for the diminished social support after trauma. In both groups, the first and largest source of social support is the families, and the stakeholders follow them. As a result, all forms of social support such as religious, empathic and traditional make a great contribution to coping. Empathic social support is the most functional type of support in coping because it is both continuous and satisfying the need for understanding.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Coping, Social Support, Empathic Support, Martyr, War Veteran.

GİRİŞ

Kur'an'da cihat temel manada Allah yolunda gayret göstermek şeklinde kullanılmıştır.¹ Buna büyük önem verilmesi dolayısıyla şehitlik ve gazilik de çok

¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1994), 151-154.

özel bir konuma gelmiştir. Bu bağlamda şehitlerin aslında ölmediği ama insanların bunu anlayamayacağı (el-Bakara 2/154),² onların tüm günahlarının affedilip, cennete gireceği ve ödüllendirilecekleri³ Kur'an'da belirtilmiştir. Gazilik kavramı günlük kullanımda savaştan sağ olarak çıkmış bireyler için kullanılmakla beraber, çoğunlukla fiziksel olarak yaralanan kişiler kastedilmektedir. İslam literatüründe, bu şekli ile gaziliği tam olarak karşılayan bir kavrama denk gelinmemekle birlikte, "mücahit" kavramı en yakın kavram olarak düşünülebilir. Bu manada mücahit, inandığı değer uğrunda mücadele eden, bu uğurda yaralanan kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kişiler Allah tarafından sevilen ve nimetlendirilecek olanlar arasındadır.⁴

Şehit aileleri ve gaziler yakın kaybı, ölüme yaklaşma, organ kaybı, uzun süreli sağlık sorunları ve ömür boyu engelli olarak yaşamak gibi büyük travmalar yaşayan insanlardır. Söz konusu travmalarla başa çıkma çabaları esnasında toplumsal birtakım etkiler meydana gelmektedir. Bunların olumlu yönde olanlarını sosyal destek olarak değerlendirmek mümkündür. Başa çıkma esnasında sosyal desteğin etkisi oldukça büyük olabilmektedir. Bu bağlamda çalışma sosyal desteğin şehit aileleri ve gazilerin yaşadıkları başa çıkma sürecinde nasıl bir etkisinin olduğunu ortaya koyma gayretindedir.

Baş çıkma, bireyin bir travma sonrası sarsılan ya da kaybolan anlamı yeniden inşa süreci olarak tanımlanabilir. Başa çıkma birbirini takip eden pek çok unsurun olduğu bir süreçtir. Bu süreç, yaşanan bir olay ile başlamakta bunun değerlendirilmesi ile devam etmekte, değerlendirme sonucu bir takım başa çıkma etkinlikleri gerçekleştirilmektedir. Son olarak bu üç adımın toplamı olarak sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Bireyin başa çıkma sürecinde ortaya koyduğu her çaba başa çıkma etkinliği olarak adlandırılmaktadır⁵. Bu çabalar duygusal, bilişsel ya da davranışsal olabilmektedir. Bu etkinliklerin dinî bir içeriğe sahip olması ise başa çıkmayı dinî başa çıkma haline getirmektedir.⁶

² Çalışma boyunca üç farklı meal kullanılmıştır. Bunlar: Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016); Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011); Muhamed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002) olarak belirlenmiş ve çalışma boyunca bağlama uygun ayet mealleri seçilmiştir.

³ Bk. el-Hac 22/58; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/74.

⁴ Bk. el-Bakara 2/213; en-Nisâ 4/95.

⁵ Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. (New York: The Guilford Press, 1997), 79-120.

⁶ Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*; Kenneth I. Pargament – Mark Rye, "Forgiveness as a Method of Religious Roping", *Dimensions of Forgiveness: Psychological*

Başa çıkma bireysel bir süreç olmakla birlikte, toplumsal birtakım etkilerin olduğu da inkâr edilemez. Bireyin çevresi tarafından kabul ve sevgi görmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve desteklenmesi olarak tanımlanan sosyal destek, bireyin sağlıklı ve normal bir yaşam sürmesi için gerekli şartlardandır. Sosyal destek kavramı içinde, insanın değer gördüğüne inandığı bir sosyal sisteme bağlı olması, bu sistem tarafından ihtiyaç duyduğu desteğin kendisine sağlanması ve sosyal grubun bir parçası olması gibi hususlar yer almaktadır.⁷

Sosyal destek kavramının temelinde, ferдин sorunlar karşısında çevresinden aldığı yardımların çeşitliliği yatmaktadır. Kişinin sevildiğine ve ihtiyacı olduğunda bakılacağına inanması, önemsendiğini ve değer gördüğünü bilmesi, bir grubun etkileşim ağına bağlı ve ait olduğunu kavraması sosyal desteğin temelini oluşturmaktadır.⁸ Bunların algılanması, kişiden kişiye değiştiği için, sosyal desteğin tanımında da farklılıklar meydana gelmektedir.⁹ Algılanan sosyal destek, kişinin öteki insanlarla ihtiyaç duyduğu desteği alabileceğine inanmasına dayanan güvenli bağlar kurmasıdır. Bir bakıma, insanın kendisine sunulan destekleyici etkileşimi yorumlaması, ilişki kurduğu ve bağlandığı insanlara kişisel anlamlar yüklemesine dayanan değerlendirmesidir.¹⁰ Kısaca algılanan sosyal destek, bireyin önem ve değer verdiği düşüncelerini kendi açısından kıymetli saydığı kişiler tarafından sevildiği ve onların kendisine değer verdikleri yönündeki algıları şeklinde özetlenebilir.¹¹ Güçlü ve sağlam kurulmuş sosyal ilişkiler ağı, bazı zamanlarda beklenenin aksine bir etki oluşturarak, farklı destekleri engelleyebilir; bundan dolayı ferдин algı biçiminin olumlu olması kişiye, sahip olunan sosyal ağdan çok daha yararlıdır.¹² Kişinin sosyal destek sistemini, toplumsal ilişkilerini de pekiştiren, mevcut politik, çevresel ve ekonomik destekleyicileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda kişinin ailesi olmak üzere

Research & Theological Forgiveness, ed. Lois Everett (1998): 59-78; Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012): 335-341.

⁷ Aysel Köksal Akyol - Güneş Salı, "Yatılı ve Gündüzlü Okuyan Çocukların Benlik kavramlarının ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 21/4 (2013): 1380.

⁸ Sidney Cobb, "Social Support as a Moderator of Life Stress", *Psychosomatic Medicine* 38/5 (1976): 311.

⁹ Yüksel Arslan, *Lise Öğrencilerinin Algıladıkları Sosyal Destek ile Sosyal Problem Çözme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009). 89-91.

¹⁰ Köksal Akyol - Güneş Salı, "Yatılı ve Gündüzlü Okuyan Çocukların Benlik Kavramlarının ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi", 1380.

¹¹ Hasan Bozgeyikli v.dğr., "Üstün Yetenekli Öğrencilerin Mesleki Olgunluk Düzeyleri ile Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2010): 135.

¹² Ülkü Polat - Burcu Bayrak Kahraman, "Yaşlı Bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişki", *Fırat Tıp Dergi* 18/4 (2013): 215.

arkadaşları, öğretmenleri ve iş arkadaşları, mensup olduğu siyasi, ideolojik ya da etnik gruplar, karşı cinsten özel arkadaşı ile birlikte onun mensup olduğu toplum sosyal destek sistemini meydana getirir.¹³

Sosyal destek, hem bir başa çıkma kaynağı hem de hastalıklara karşı koruyucudur. Bu sebeple, onun insan hayatındaki rolü oldukça önemlidir. Sosyal desteğin özellikle, stresin yıkıcı etkilerini azaltıcı ve başa çıkma sürecini kolaylaştırıcı etkisi mevcuttur.¹⁴ Yaşam sürecinde, doğal olarak ortaya çıkan sosyal destek sistemleri, psikolojik sorunların çözümlerini kolaylaştırmada önemli rol oynamaktadır. Ancak, her bireyde oluşum, algı ve yansımaları farklı olduğundan sosyal desteğin kavramlaştırılmasında ve tanımlanmasında farklılaşmalar meydana gelmektedir.¹⁵ İnsanların psikolojik ve toplumsal algıları değiştiğinde, sosyal ilişkilerinde de değişimler oluşmaktadır. Bu da sosyal destek algısının aynı kişi için bile zamana göre değişken olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁶ Kısaca Eylem'in de belirttiği üzere¹⁷, ihtiyaç duyulan sosyal destek türü zaman, şartlar ve kişiye göre değişmektedir.

Yapılan araştırmalar, kişinin psikolojik ve sosyal ilişkilerde yaşadığı problemlerin çözülmesi ile bunların ortaya çıkmadan önlenmesi açısından, sosyal desteğin etkin bir güç olduğuna yönelik bulgular ortaya konmuştur.¹⁸ Yüksek stres durumlarında, genellikle düşük sosyal destek algısı tespit edilmiştir.¹⁹ Uyum, depresyon, öz saygı, stres gibi psikolojik durumlar ile sosyal destek yakından ilişkilidir. Kişinin algıladığı sosyal destek olumlu ve yüksek ise stres, depresyon ve olumsuz psikolojik yaşantılarda düşüş olurken, uyum, öz saygı, topluma adaptasyon gibi olumlu durumlarda artış görülmektedir.²⁰ Örneğin Aksüllü ve

¹³ İbrahim Yıldırım, "Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği ve Geçerliği", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13 (1997): 85.

¹⁴ Gavin Andrews v.dğr., "Life Event Stress, Social Support, Coping Style, And Risk Of Psychological Impairment", *Journal of Nervous and Mental Disease* 166/5 (1978): 310.

¹⁵ Doğan Eker v.dğr. "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği", *Türk Psikiyatri Dergisi* 12/1 (2001): 20.

¹⁶ Peggy. A. Thoits, "Stress, Coping, and Social Support Processes: Where are we? What next? ", *Journal of Health and Social Behavior Extra Issue* (1995): 75.

¹⁷ Berrin Eylem, "Kanser Hastası Sosyal Destek Ölçeği"nin Geçerlik, Güvenirlik ve Faktör Yapısı Üzerine Bir Çalışma", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (2002): 110.

¹⁸ Yıldırım, "Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği ve Geçerliği", 87.

¹⁹ Robert. M. Kaplan v.dğr., "Social Support Cause or Consequence of Poor Health Outcomes in Men With HIV İnfection?", ed. G. R. Pierce, B. Lakey, and I. G. Sarason, *Sourcebook of Social Support and Personality*, (New York: Springer Science, 1997), 28.

²⁰ Türkan Doğan, "Psikolojik Belirtilerin Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek ve İyilik Hali," *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008): 31.

Doğan²¹, huzurevinde yaşayan yaşlıların algıladıkları sosyal desteği, evinde yaşayanlardan düşük bulmuştur. Buna göre, huzurevlerinde yaşayan yaşlılar, depresyona daha yakın bulunmuştur. Sosyal destek algısı yüksek olan bireylerde intihar düşüncesi, diğerlerine göre daha düşük çıkmıştır.²² Çam, Deniz ve Kurnaz²³ çalışmalarında tükenmişlik ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiye bakmış ve sosyal destek algısı yüksek olan kişilerde, tükenmişlik seviyesinin düştüğünü tespit etmişlerdir. Bu noktada sosyal destek, tampon görevi görerek kişiyi olumsuz şartlardan korumaktadır.²⁴ Küçükcan ve Köse²⁵ depremzedeler üzerinde yaptıkları çalışmalarında, sosyal desteğin travmayla başa çıkmada olumlu işlev gördüğünü tespit etmişlerdir. Buna göre, gelen maddi yardımlar, artan paylaşım ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarının depremzedeleri yalnızlık ve terk edilmişlik düşüncesinden kurtardığını, dayanma gücü, umut ve hoşgörüyü arttırdığını bulgulamışlardır. Altıntaş²⁶ bu durumu, sosyal desteğin hem manevi hem maddi yönü olması ile açıklamaktadır. Böylece fert, her yönden destek görmekte ve sıkıntılarını çözebilmekte, yalıtılmışlık ve yalnızlık hissinden kurtulabilmektedir. Hustoft ve arkadaşları²⁷ Şizofren hastaları üzerinde yaptıkları araştırmada tedavi merkezlerinde manevi destek verilmeksizin bir başına bırakılmış olan hastalar dini inançlarının kendileri için çok önemli olduğunu bildirmişlerdir. Araştırma şizofren hastaların hastalıkla başa çıkma sürecinde kendilerine sunulacak manevi desteğin önemini ortaya koymuştur. Temiz²⁸ ise sosyal desteği en çok bir yakınının kaybedenlerin ve ölüm korkusu yaşayanların aradığını tespit etmiştir.

²¹ Nihayet Aksüllü - Selma Doğan, "Huzurevinde ve Evde Yaşayan Yaşlılarda Algılanan Sosyal Destek Etkenleri ile Depresyon Arasındaki İlişki", *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 5 (2004): 80.

²² Yıldırım, "Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği ve Geçerliliği", 87.

²³ Zekeriya Çam v.dğr., "Okul Tükenmişliği: Algılanan Sosyal Destek, Mükemmeliyetçilik ve Stres Değişkenlerine Dayalı Bir Yapısal Eşitlik Modeli Sınaması", *Eğitim ve Bilim Dergisi* 39/173 (2014): 320.

²⁴ Özlem Haksan Avcı - İbrahim Yıldırım, "Ergenlerde Şiddet Eğilimi, Yalnızlık ve Sosyal Destek", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29/1 (2014): 165; Jielu Lin dğr., "The Mediating Role of Social Support in the Community Environment Psychological Distress Link Among Low-Income African American Women", *Journal of Community Psychology* 37/4 (2009): 162.

²⁵ Talip Küçükcan - Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyal Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000).

²⁶ Süleyman Altıntaş, *Depresyon ile Dinsel Başa Çıkma Arasında İlişki Üzerine Bir Çalışma* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014), 105-106.

²⁷ Hilde Hustoft v.dğr., "İnancım Olmasaydı Kendimi Öldürürdüm- Şizofreniden Muzdarip Hastalarda Manevi Başa Çıkma" trc. Necmi Karlı, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 178.

²⁸ Yunus Emre Temiz, *Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua* (Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2014), 166.

Bireyin ihtiyaç duyduğu sosyal desteği alması; yaşadığı problemi çözmesine yardım edecek, olayları değişik açılardan değerlendirmesini sağlayacak, sorunun çözümü konusunda kendisini cesaretlendirip rahatlamasını sağlayacak birileri olduğunu bildiği anlamına gelmektedir. Bunun aksi durumunda ise birey bu destekten mahrum kalacağı için stresin olumsuz etkilerine daha fazla maruz kalabilmektedir.²⁹ Yapıcı³⁰, dinlerin kurmuş oldukları toplumsal yapı ve sistemle mensuplarına sadece psikolojik değil sosyal olarak da destek sağladığını belirtmektedir. Ayten³¹, manevî destek, işbirlikçi başa çıkma ve dinî cemaat desteğinin başa çıkma sürecinde olumlu sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda sosyal destek ve dinin yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Zaman ve mekân şartı olmayan dua ibadeti yakınların ölümü, kaza, bela ve diğer yaşamsal sıkıntılarla yüzleşen bireye umut, güven, teselli ve ilahi yardım sağlayarak başa çıkma sürecinde olumlu katkılar sağlamaktadır. Örneğin Karslı'nın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada duanın sınav kaygısı ile başa çıkmada olumlu katkı sağladığı tespit edilmiştir.³²

1. İSLAM'DA SOSYAL DESTEK VE BAŞA ÇIKMA

İslam'ın sosyal destek ve dayanışmayı tesis etmek ve sürdürmek istediğine dair pek çok veri mevcuttur. Bunların başında "ümme" olma gelmektedir. Aynı dine mensup kişilerin oluşturduğu grup anlamına gelen kavram³³ ortak değerler etrafında bir grup olmayı gerektirir. Öztürk³⁴, Bakara Suresinde geçen "Biz sizin vasat bir ümme (toplum) olmanızı sağladık ki böylece siz insanlara tanıklık edesiniz, Allah'ın elçisi de size tanıklık ede!" (el-Bakara 2/143) ayetinden hareketle ümme, inanç ve ahlak düzeyinde doğruluk, dürüstlük ve adaletten ödün vermeyen, her bakımdan dengeli, ölçülü ve sağduyulu toplum olarak tanımlamıştır. Ona göre bu sıfatlar sahabeye ait olup, ayetin muhatabı onlardır. Ancak günümüz Müslümanlarının da bu özellikleri edinebilmek için çaba içinde

²⁹ Berrin Eylen, *Bilgi Verici Danışmanlığın Kanser Hastalarının Ailelerinin Sosyal Destek Becerileri Üzerine Etkisi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001). 151-153.

³⁰ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık* (Adana: Karahan Kitabevi, 2007). 307-316.

³¹ Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, 70.

³² Necmi Karslı, "Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/13 (2019): 190-219.

³³ Halil İbrahim Bulut, "Ümme," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 308-309.

³⁴ Mustafa Öztürk, "Kur'an Çerçevesinde Ümme Kavramının Tahlili", *İslamiyat Dergisi* 8/2 (2005): 15.

olması gerekmektedir. Ümmetin en önemli özellikleri, mensuplarının Allah'a iman etmeleri ve birbirlerini kötülükten alıkoyarken iyiliğe yönlentmeleridir. Bu, onların en hayırlı ümmet olması için yeterlidir (Âl-i İmrân 3/110). Bu bağlamda Öz³⁵, Kur'an'da istenen ümmetin özelliklerini aile ve akrabası ile iyi ilişkileri olan, yardımlaşma ve infakın yaygın olduğu, hoşgörü ve sevginin yaygın olduğu, inanç özgürlüğünün olduğu, hilenin ve aldatmanın olmadığı, adalet, güven ve emniyetin hâkim olduğu bir toplum olarak sıralamaktadır. Bu ümmetin birtakım prensipleri vardır. Bunların başında hayatı kolaylaştırma, sıkıntıları kaldırma, zorlaştırmama gelmektedir.³⁶ Bu kişiler, birbirlerinin hayatını daha yaşanılır hale getirirken, yaşanan zorlukların aşılmasında birbirlerine yardımda bulunurlar. Müncebî³⁷, kulun Hz. Muhammet ümmetinden olduğu için mutlu olma bilincine sahip olması gerektiğini bildirmekte ve bu bilinci geliştirerek teselli mekanizması olarak kullanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada, inanç birliğinin yaşanan travmalar ile başa çıkmada önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira aynı ümmetin fertleri olan bireylerin birbirleri ile yakın ilişkide olup, hayatlarındaki olumsuzluklara vakıf olacağı ve bu olumsuzlukların çözümü için birlikte çaba sarf edeceğini tahmin etmek zor olmamaktadır.

Ümmetin iyiliği emredip kötülükten koruması ilkesi, bir nevi önleyici yardım olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda özellikle zararlı alışkanlık ve bağımlılıklar sonucu yaşanabilecek olası travmalar engellenmiş olacaktır. Kur'an'ın ideal ümmetinde fertler, birbirleri için koruyucu, yardımcı ve kurtarıcı roller oynamaktadır, denilebilir. Zira Kur'an'da yardımlaşma sıklıkla tavsiye edilmektedir. İnanan insan iyilik etmelidir. Ümmet kavramı ile birlikte "uhuvve" ya da "kardeşlik" de sosyal destek bağlamında dinen kullanılmış bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, yaşanan hem ekonomik hem de güvenlik ile ilgili sıkıntılar kardeşliği ön plana çıkarmıştır.³⁸ Kavram, organik manada kardeşliği tanımlamasının yanı sıra aynı aileye, kabileye ya da ırka üye olmayı, aynı dine inanmayı, aynı dünya görüşüne sahip olmayı da içermektedir. Bu tip ortak noktaları ve paylaşımları olan topluluklar arasındaki dayanışma ruhu ve beraberlik "uhuvve" kavramı ile ifade edilir.³⁹ Söz konusu

³⁵ Ahmet Öz, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006).

³⁶ Ala Salih El-Kaysi, "Aşırılıklar Karşısında Kur'anî Perspektiften Vasat Ümmet Olma Bilinci", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014): 201.

³⁷ Abdullah Müncebî, *Sabır ve Rıza* (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017), 193-195.

³⁸ Mustafa Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017).

³⁹ Mustafa Çağrı, "Kardeşlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 485.

dayanışma durumunun en dikkat çekici örneklerinden biri, Mekke'den Medine'ye hicret eden kişiler ile Medine'de yaşayan yerli halk arasında yaşanmıştır. Buna göre Mekke'den, müşriklerin taciz ve zorbalıkları sonucu Medine'ye gelen Müslümanlar, hem ekonomik hem de sosyal olarak birtakım sıkıntılar çekmekteydi. Pek çoğu mali açıdan varlıklı değillerdi. Hicret esnasında olan kısıtlı varlıklarını da Medine'ye taşıyamamışlardı. Ayrıca yeni bir topluluğa girmiş olmanın verdiği yabancılık ve göç psikolojisi içindeydiler. Hz. Peygamber bu travmaların daha kolay atlatılması için çözümü, Kur'an'ın "Mü'minler ancak kardeştir, öyle ise kardeşlerinin arasını düzelt..." (el-Hucurât Suresi, 49/10) emrine binaen, kardeşlik ilan etmede bulmuştur. Buna göre, her Mekkeli aile için bir Medineli aile belirlenmiş ve yaşadıkları maddi- manevi her türlü sorunun üstesinden birlikte gelmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Bu süreçte dinî telkin de başa çıkma figürü olarak kullanılmıştır. Kardeşlik yoluyla sağlanan sosyal destek, göçebe Müslümanların topluma entegre olmalarını kolaylaştırmış ve göç, yalnızlık, yalıtılmışlık, ekonomik darlık gibi pek çok sıkıntı ile daha kolay bir başa çıkma sağlanmıştır, denilebilir.⁴⁰ Bu kardeşlik bilinci sadece bu olay ve dönemle sınırlı olmayıp, özellikle peygamber devrinde sürekli devam ettirilmeye çalışılmıştır.

Kur'an'a göre Müslüman olmanın ve kurtuluşa ermenin gereklerinden biri yardımsever olmaktır. Bakara Suresi 177. ayette : "Gerçek iyilik... servetini, kendisi için ne kadar kıymetli de olsa, akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara (yardım) isteyenlere ve insanları kötülükten kurtarmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve mali yükümlülüğünü ifa eden kişilerdedir." denilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde Bakara Suresi 262 numaralı ayet "...mallarından Allah yolunda harcayan, yaptığı yardımı başa kakmayan, dolayısıyla fakir fukarayı incitmeyen kimseler var ya işte onlar hak ettikleri mükâfatı Rablerinden fazlasıyla alacaklar. Üstelik onlar için ne azap korkusu ne de dünyada bırakılan güzel şeyler adına hüznün söz konusudur." maddi dayanışmayı ve desteği özendirilmesi açısından önemli görünmektedir. Ancak devamında psikolojik olarak yardımda bulunmanın, ihtiyacı olan kişiye manevi destek sağlamanın dillendirilen maddi bir yardımdan daha hayırlı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu duruma "... Gönül alıcı bir söz, hoşgörülü bir davranış, başa kakılan yardımdan mutlaka hayırlıdır..." (el-Bakara 2/263) ayeti örnek gösterilebilir. Devam eden Bakara Suresi 264. ayette de gösteriş için yardımda bulunmanın kötülüğü vurgulanmıştır. Bakara 267-276 arası ayetlerde

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi I* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980). 175-211.

mal mülkün nasıl harcanacağı, kimlere yardım yapılacağı, yardım yapmak ile malın artacağı özellikle açıklanmıştır.

Nisa Suresi'nin 36 numaralı ayetinde, desteğin öncelikle yakın çevreden başlayarak verilmesi gerektiği, sonra aşama aşama kimler için neler yapılacağı anlatılmıştır. "(Yalnızca) Allah'a kulluk edin ve ondan başka hiçbir şeye ilahlık yakıştırmayın. Anne babanıza ve yakın akrabınıza, yetim ve muhtaçlara, kendi çevrenizden olan komşulara ve yabancı komşulara, yanınızdaki yakınınızdaki arkadaşına, yolcuya ve meşru yollarla malik olduğunuza iyilik yapın. Doğrusu Allah böbürlenerek küstahça davrananları sevmez." Yardımlaşma emredilirken, özellikle zorluklar yaşamakta olan insanların ilk etapta dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda akraba, yoksul, yetim ve yolcular sıklıkla yardımlaşma halkası içinde öncelikli olarak vurgulanmaktadır. Kur'an'da bu durumun Allah'ı hoşnut etmek için hayırlı ve güzel bir yol olup kişinin kurtuluşuna vesile olacağı (er-Rûm 30/38) bildirilmektedir. Bu noktada, zaruret halindeki bireylerin öncelik alması, toplumsal desteğin bu kişilere sunulması, başa çıkma süreçlerini olumlu etkileme amacı taşımaktadır, denilebilir. Zira, inananlar yaşadıkları zorlukları böylece daha hızlı ve rahat bir şekilde atlattıkları. Peygamber'in, "*Müminlerin birbirlerine olan bağlılığı, birbirine kenetlenerek inşa edilmiş bir binanın tuğlaları gibidir.*"⁴¹ ifadeleri, bu duruma delil teşkil etmesi açısından son derece önemlidir. Hadislerde ayrıca musibete uğrayanların teselli edilmesi, acılarının paylaşılması ve yakınlarını kaybedenlere taziyede bulunulması tavsiye edilmektedir.⁴²

Musibetlere uğrayanların kapsamına şehit aileleri ve gaziler dâhil edilebilir. Şehit çocuklarının öksüz ve yetimler sınıfına girdiği düşünüldüğünde, temel kaynaklarda desteklenmesi gereken kişiler olarak belirtilen kişiler arasında, şehit çocukları başta olmak üzere şehit ailelerinin ve gazilerin de yer aldığı yorumunu yapmak mümkündür.

Son olarak peygamberin şehit aileleri ile olan ilişkisine bakıldığında ilk olarak şehidin cenaze törenine katılmakta, şehit olan kişinin evine üç gün boyunca yemek göndermekte, sabır tavsiyesinde bulunmakta, şehit olan kişi için dua etmekte, şehitliğin faziletleri ve ödülleri ile ilgili bilgi verip teselli edici davranışlarda bulunmaktadır. Şehit yakınlarının mali konularda danışmanlığını yapıp kazanç sağlamalarına yardım etmek, evlenmeleri konusunda yardımcı olmak, düğün harcamaları için maddi destek vermek, önemli görevler vererek

⁴¹ Buhârî, "Salat", 88.

⁴² Muvatta' "Cenâiz", 41; İbn Mâce, "Cenâiz", 55-56.

onları onurlandırmak, bu aileleri sürekli takip edip ihtiyaç halinde olanlara maddî ve manevî destekte bulunmak⁴³ gibi duygusal, ekonomik ve sosyal bağlamda destekleyici pek çok davranış peygamberin uygulamalarında mevcuttur.

Sonuç olarak İslam, sosyal desteğe oldukça önem vermiştir. Bu sayede sağlıklı bir ümmet oluşturma gayreti içine girmiştir. Yardımlaşmanın, kardeşliğin ve yapıcılığın temele alındığı bu tür dayanışma ilkeleri, yaşanan travmalar ile başa çıkılırken sosyal olarak insanlara kolaylık sağlayıcı görünmektedir.

2. KONU, AMAÇ VE METOT

Araştırmanın konusu sosyal desteğin dinî başa çıkma ile olan ilişkisi olup uygulama grubu olarak şehit aileleri ve gaziler tercih edilmiştir. Buna bağlı olarak çalışma, şehit aileleri ve gazilerin yaşamış oldukları travma ile başa çıkarken sosyal desteğin etkisini saptamak amacıyla yapılmıştır. Görüşmecilere yaşadıkları süreç boyunca çevresel destek alıp almadıkları sorulmuş, alınan cevaplar doğrultusunda söz konusu desteğin boyutları, niteliği ve yoğunluğu tespiti çalışılmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma deseni, veri toplama aracı olarak ise mülakat tekniği kullanılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış formlar kullanılmış olup, görüşmeler ses kaydı ile tespit edilmiştir. Ses kayıtları çözümlenmiş ve devamında analiz edilmiştir. Verilerin çözümünde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Görüşme grubuna kartopu örnekleme modeli ile ulaşılmıştır. Buna göre ulaşılan bir görüşmeci bir sonraki için referans olmuş ve grup oluşturulmuştur.

Uygulama 2018 yılı ilk altı ayında Adana il merkezinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme mekânları katılımcıların isteğine göre belirlenmiştir. Buna göre mülakilerin evleri, Adana Orduevi, Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği Adana şubesi, Kadirli Eğitim ve Kültür Vakfı Adana şubesi, Adana Şehit Aileleri Derneği en çok mülakatların yapıldığı yerlerdir. 24 görüşmeciden 17 tanesi şehit yakını olurken, gaziler 7 kişiden oluşmaktadır. Katılımcılarla yüz yüze görüşülmüştür. Şehit yakınlarının 10'u ebeveyn, 5'i kardeş ve 2'si eştir. Yazım aşamasında mülakilerin mahremiyetlerini korumak için farklı isimler kullanılmıştır. Uygulama grubunun eğitim seviyesi okuryazarlığı olmayandan üniversite mezununa kadar neredeyse her basamaktan olacak bir

⁴³ İsmail Altun, "Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri", *EKEV Akademi Dergisi* 14/44 (2010): 227-246.

değişkenlikteyken aynı şekilde yaş aralığı da 19'dan 89'a kadar ulaşan bir genişliktedir. Katılımcılar genellikle alt-orta gelir seviyesine sahiptir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Şehit Ailelerinde Sosyal Destek ve Başa Çıkma

Şehit yakınlarına "Bu süreçte size en çok kim destek verdi?", "O süre boyunca insanların size desteği ve yardımı oldu mu?", "Size dinî bilgi ve telkin verildi mi?", "Çevrenizden dinî yönde teselli aldınız mı?", "Olay ilk yaşandığında ve bugün çevreden yeterince destek aldığınızı düşünüyor musunuz?", "Sizce en yoğun desteği nerden aldınız?" gibi sorular sorulmuştur. Bu soruların devamında konunun ilerleyişine göre yeni sorular eklenmiştir.

İki şehit yakını dışında 15 katılımcı olayın ilk yaşandığı dönem çevrelerinden destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu dönemde en çok desteğin görüldüğü kesimler ise öncelikle aile olmak üzere komşular, arkadaşlar ve şehidin arkadaşları olmaktadır. Desteğin dinî içeriğe sahip olup olmadığına bakıldığında tüm şehit yakınları o dönemki tesellilerin içeriğinin dinî olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle cenazeye ve taziyeye gelenler bu türden bir tutum içine girmişlerdir. 7 şehit yakını özellikle din görevlilerince kendilerine dinî telkin, destek ve bilgilendirme yapıldığını söylemişlerdir.

Olay ilk yaşandığında sosyal yönden destek almadığını söyleyen iki şehit yakını anne Halime ve baba Halil'dir. Bu iki vakada, çevreye karşı bir öfke hissedilmektedir. Bu iki kişi, görüşmeciler içinde travmayı en yakın tarihte yaşamış olanlardır. Halime oğlunu görüşmeden yedi ay önce Halil ise iki ay önce şehit vermiştir. "Çevreden destek aldığınızı düşünüyor musunuz?" sorusuna Halime olumsuz cevap vermiştir. "...Çevredeki insanların hiçbirinin umurunda değil. Hiçbiri de beni önemsemiyor (kızgın bir ifadeye bürünüyor). Sadece, gelin maşa bağlandı mı diye soruyorlar. Senin ne çektiğin hiçbirinin umurunda değil..." Ancak hemen devamında empati kurmakta ve "Belki ben de onlardan biri olsaydım, belki ben de umursamazdım. Belki ben de öyle davranırdım." diyerek çevresindeki insanları anlamaya çalışmaktadır. Halime, acının en büyüğünü yaşadığı için başkalarına acıyacak hali kalmadığını belirtmektedir. Duyarsızlaşmış ve katılaşmıştır. "...Yanımda birini yatırıp öldürseler üzülmem, üzülemem. Yangının en büyüğü bende... Ne üzüleceğim..." Şehit babası Halil ise bu soruyu, yaşamış olduğu ve kendisini derinden etkileyen bir olay üzerinden cevaplamıştır. Oğlu vefat ettikten sonra ortağı ile beraber işlettiği atölyesine sürekli gidip çalışmadığını, bu yüzden vicdanen rahatsızlık hissettiğini söyleyen Halil, durumu ortağına aktarmış ve çalışmadığı günler için kendisine ödeme yapılmamasını istediğini söylemiştir.

“...Bana dediği, ya olur mu hayat devam ediyor, bunlar senin fantezilerin. Fantezi kelimesini duyunca zaten ben altı senelik ortaklığı bir dakikada bitirdim. Ne demek dedim ya!? Benim oğlum fantezi için mi şehit oldu?! Sen konuştuğunun nereye gittiğini biliyor musun? dedim. Altı yıllık ortağımdan ayrıldım. Her şeyi ona bıraktım. Lafa bak! Ben şehitliğe gideceğim bu fantezi olacak. Al her şey senin olsun dedim.” Görüşmeci en hassas olduğu noktada çok düşünülmeden ve belki de teselli amacı taşıyan bir konuşmaya iş yaşantısını sona erdirecek kadar büyük bir tepki göstermiştir. Bu noktada, Halil’in travmadan kaynaklı duygusal ve alıngan ruh halinin verdiği tepkiyi belirlemede etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bir sıkıntılı bir dönem yaşayan kişi ile kurulan iletişimde, seçilen sözlerin oldukça titizlikle seçilmesi gerekliliği de kendini göstermektedir. Halil’in durumu, “...(bilin ki) gönül alıcı bir söz, hoşgörülü bir davranış, başa kakılan yardımdan mutlaka hayırlıdır...” (el-Bakara 2/263) ayetini hatırlatmaktadır. Burada ortağının belki de iyi niyetle söylediği söz büyük bir kopmaya ve olumsuz reaksiyona dönüşmüştür. Ayette özellikle üslup konusu vurgulanmaktadır. Buna uyulduğu zaman yıkıcı durumların önüne geçilebilir, görünmektedir.

Dini bağlamda sosyal destekte genellikle telkin ön plana çıkmıştır. Çoğunlukla ölümden sonrasını anlamlandırmaya yönelik bir yaklaşım gözlemlenmiştir. Bu bağlamda şefaet ve cennette yeniden kavuşma konuları sıklıkla vurgulanmıştır. Bir kişi haricinde tüm katılımcılar dinî içerikli sosyal destek aldığını belirtmişler ve bundan olumlu etkilenmişlerdir. Kalan bir kişi ise, dinî içerikli destek aldığını ancak bunun kendisine pek bir şey ifade etmediğini belirtmiştir. Konuşmalar; *şefaet edecek, cennette karşılayacak, peygambere komşu olacak, her zaman yaşayacak, yeniden kavuşma var* gibi şehitliğin dinî-kültürel içeriği ve değeri üzerinden şekillenmiştir. Bunlar şehit yakınlarında rahatlatma, teselli bulma, iyi hissettirme gibi sonuçlar doğurmuştur. Şehit ablası Nilüfer bunun sürekli ve kalıcı bir rahatlatma olmadığını belirtmektedir. *“Yani rahatlatma sağlıyor. Tam olarak acıyı geçirmese de rahatlatıyor bir süre.”* Benzer şekilde Hediye de *“O an için rahatlatıyor. Yani ferahlıyorsun. İçin açılıyor. Teselli veriyor. Ama işte geçmiyor.”* diyerek benzer hisleri taşıdığını anlatmıştır. Travma ilk yaşandığında baş sağlığına gelen pek çok kişi aileler için sabır dileğinde bulunmuş, dua etmiş, Kur’an okumuş, şehit için rahmet ve huzur dilemiştir. Peygamberin de uygulamış olduğu bu geleneksel taziye metodu, şehit aileleri için geçici de olsa rahatlatıcı olmuştur. Ancak geleneksel taziye uygulamalarının dışında pek çok katılımcı kendilerine dinî bağlamda bir bilgilendirme yapılmadığını çünkü buna ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Zira onlar bu konularda zaten yeterince bilgilidirler. İnsanların onların yanında olması ve acılarını paylaşması yeterlidir.

Şehit ailelerinin ifadelerine göre sosyal desteğin yoğunluğu zamanla azalmakta ve bir müddet sonra yok olmaktadır. Doğal olarak, hadise ilk yaşandığında çevre travma sahibi bireylerin yanında olmakta, ancak giderek, yaşanan hadisenin etkisi azalmakta ve destek yok olmaktadır. Esasen bu zaman zarfında, yaşanan sıkıntının çözülmesi, yıkımın tamir edilmiş olması ve başa çıkmanın tamamlanması gerekmektedir. Ancak şehit veren aileler için bu, aşılabilecek bir travma gibi görünmemektedir. Bu sebeple, sosyal desteğe bütün yaşam boyu ihtiyaçlarının olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal desteğin zaman içinde azalmasına yönelik söylemlerden bazılarını bakmak gerekirse, şehit babası Ali bunu insanların duyarsızlığına bağlamaktadır. *"...şehit deyip geçiyorlar. Şimdi mezarlıkta, şehitlikte adım atacak yer olmaması gerekiyor. Bak, kim var?! Bu çocukların kimin için şehit olduğunu düşünseler böyle olmazdı..."* Şehit eşi Fatma ve şehit annesi Melike, duyarsızlığı şehit sayısının artmasına ve olayın normalleşmesine bağlamaktadır.

Şehit yakınları üzerinde sosyal desteğin yarattığı olumlu etki yaşanan en küçük olumsuz bir olayın gölgesinde kalmaktadır. Şehit ablası Enise, annesini hastaneye götürdüğü bir gün *"... Şehit annesi diye öncelik istedim. Bana ne şehit annesinden denildi. Çok ağırına gitti sanki o zaman kardeşim bir daha ölmüş gibi geldi..."* diyerek yaşadığı olumsuz tecrübeyi anlatmaktadır. Bunun yanında aynı abla otobüse binip kartını gösterdiğinde *"...şehit yakın olduğunu bilseydim durmazdım dedi şoför..."* diyerek yaşadığı tecrübeyi anlatmaktadır. Enise bu olaylardan çok etkilenmiş görünmektedir. *"Şehit ailesine bu saygısız tavrı vatansever insanlar yapmaz. O zaman böyle davrananlar teröristtir"*, diye düşünen Enise bu olaydan sonra her sokağa çıktığında kardeşinin katillerini aramaya başladığını belirtmektedir. *"...artık dışarıya kapanyorsun böyle olunca..."* diyerek kendisini soyutlama eğiliminde olduğunu anlatmaktadır. Şehit babası Bahri, eşinin otobüste ücretsiz seyahat kartını göstermesi üzerine, şoför tarafından rahatsız edildiğini, o zamandan beri ücretsiz kartı kullanmak istemediğini belirtmektedir. Şehit babası Murat, olay ilk yaşandığında çevresinden oldukça destek gördüğünü ancak artık kimseye şehit babası olduğunu söylemek istemediğini belirtmektedir. Kendisine, oğlunun nasıl şehit olduğunun sorulmasını istemez, *"... Sorandan da gıcık alırım"* demektedir. Ona göre, her yerde şehit babasıym diye gezmek reklam yapmaktan başka bir şey değildir. Sosyal desteği canlı bir şekilde alamadığı gözlemlenen Murat'ın yalnızlıktan en çok şikâyet eden şehit yakını olması da dikkate değerdir. Özellikle eşinin ölümünden sonra, iyice yalnızlaştığını belirten Murat'ın ihtiyacı olan desteği, empatik yolla kazanma çabasına girdiği, tüm gününü dayanışma derneğinde geçirmesinden anlaşılmaktadır. Duygusal yoğunluk içinde ne kadar

destek verici yaklaşımlar olursa olsun en küçük negatif olay büyük etkiye sebep olmakta ve bütün desteği gölgede bırakmaktadır. Bu durum kayıp üzerinden uzun müddet geçse bile gözlenebilmektedir.

Sosyal destek, özellikle dinî içerikli olarak, olay ilk yaşandığı zaman yoğun olarak algılanmakta ve bu ilk etapta yaşanan travmaya bağlı şokun atlatılmasında olumlu işlev görmektedir. Ancak zamanla, çevre yaşanan olayı unutmakta ve travma sahiplerinin beklediği destek giderek azalmaktadır. Bu durumdan pek çok şehit yakını rahatsız olmaktadır. Onlar, yapılmış olan fedakârlığın daha çok farkında olduğu ve daha fazla destek gördükleri bir ortam arzu etmektedirler. Bunlardan hareketle, travmanın ilk döneminde algılanan sosyal desteğin, başa çıkmada olumlu bir etki gösterdiği, zamanla azalmasının ise olumsuz algılandığını ve desteğin devamının arzulandığını söylemek mümkündür. Bu noktada katılımcıların ihtiyacı olan desteği, empatik yolla paydaşlarından arama yoluna gittikleri gözlenmiştir. Süreç derneklere ve vakıflara üye olma ile başlamaktadır.

Görüşülen 17 şehit yakınından 14 tanesinin bir dayanışma derneği veya vakfına üye oldukları görülmüştür. Şehit yakınlarının, diğer şehit yakınları ile bir araya gelmesi, genellikle travmadan birkaç yıl sonra olmaktadır. İlk dönemin duygusal yoğunluğu kişi tarafından özüksendikçe ve çevreden gelen sosyal destek azaldıkça alternatif bir destek arayışı başlamaktadır. Travmayı son iki yıl içinde yaşamış olan 3 katılımcının da henüz bir dernek veya vakfa üye olmaması bu durumun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu kişilerin de çevresel destek azaldıkça empatik desteğe yönelecekleri ve bir dayanışma derneğine katılacakları tahmininde bulunmak mümkündür.

14 şehit yakını diğer şehit aileleri ile bir araya gelmekten olumlu olarak bahsetmektedir. Bu kişiler birbirleri için *“aynı yolun yolcusu”*, *“aynı yara ile yaralı”*, *“kader arkadaşı”*, *“gözü yaşlı”* kişilerdir. Şehit yakınları için şehit aileleri dayanışma ve yardımlaşma dernekleri, empatik destek merkezleri şeklinde işlev görmektedir. Bu insanlar kendilerini ancak aynı travmayı yaşayan diğer kişilerin anlayabileceğini düşünmektedirler. Onları, aynı acıyı tecrübe etmeyen insanlar anlayamazlar. Yalnız olmadığını hissetmek isteyen aileler, birbirlerini gönüllü olarak dinlemektedir. Herkes hikâyesini anlatmakta ve tecrübelerini paylaşmaktadır. Bir nevi grup terapisi ritüeline benzeyen bu uygulama, bireylerin duygusal olarak boşalmasını sağlaması açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Gözlemlendiği kadarı ile bu toplanmalarda hem olayın ilk olduğu dönemlerdeki tecrübeler paylaşılmakta, hem yeni yaşantılar üzerinde durulmakta

hem de günlük yaşam rutinine dair konuşmalar yapılmaktadır. Özellikle yeni katılan kişileri dinlemek ve onlara destek olma gayreti gütmek de bu grupların işlevleri arasında yer almaktadır.

Diğer aileler ile bir araya gelmedeki temel amaç sorulduğunda *anlaşılma* en sık verilen cevap olmuştur. Şehidinın adının yaşamasını sağlamak, dinî birtakım ritüellere katılmak, kafa dağıtmak-kendini meşgul etmek ve dinî bilgi sahibi olmak da en çok verilen cevaplardandır. Dernek aracılığı ile tanışan bireyler günlük yaşamda da ilişkilerini devam ettirmekte ve bir araya gelmeye çalışmaktadırlar. Birbirlerini özel günlerinde yalnız bırakmamaya, acil ihtiyaçlarına cevap vermeye, beraber zaman geçirmek için program yapmaya gayret etmektedirler.

Diğer şehit yakınlarını görmenin üzerlerinde nasıl bir etki bıraktığı sorulduğunda *rahatlatıyor, iyi geliyor, ferahlatıyor, hoşuma gidiyor, huzur veriyor, bir şeyler öğrenmeme vesile oluyor, değişiklik oluyor* cevapları alınmıştır. Anlaşılma ve yaşanan acıyı paylaşma isteğinin bu söylemlere neden olduğunu söylemek mümkündür. Buluşmalar olumlu etkiler yaratmakta ve başa çıkmada olumlu roller oynamaktadır. Kişiler anlaşılma, ortam değişikliği, destek bulmak gibi güdülerle yardımlaşma ve dayanışma derneklerine katılmakta, burada kendileri gibi kişilerle ilişki kurduklarında rahatlatma, huzur bulma, iyi hissetme gibi deneyimler yaşamaktadırlar. Kısaca empatik bir destek arayışından ve bunun olumlu etkilerinden bahsetmek mümkündür Yaşanılan sorunlara birlikte çözüm bulmalarını sağlaması açısından empatik destek, problem odaklı başa çıkmada olumlu işlevler görebilir demek mümkündür. Ancak bu desteğin dinî boyutu çok fazla ön plana çıkmamaktadır. Bir araya gelen paydaşlar bir takım dinî etkinlikler yapmakta, Kur'an okumakta, dinî bilgilerini artırmak için çaba sarf etmektedir. Bunlar sosyal desteğin bir boyutunu oluşturmakta, ancak aynı acıyı yaşamak, aynı travmanın mağduru olmak çok daha kuvvetli bir şekilde kişiler üzerinde etkili olmaktadır.

3.2. Gazilerde Sosyal Destek ve Başa Çıkma

Görüşülen gazilerin tamamının öncelikli olarak, ailelerinden destek aldıkları tespit edilmiştir. Gaziler Fikret, Tarık, Erol, Ercan ve Yavuz bu noktaya direkt atıf yapmışlardır. Özellikle Tarık kendisini ayağa kaldıran en büyük etkenin ailesi olduğunu belirtmiştir. Ancak Abdurrahman örneğinde bunun tersi bir durum ile karşılaşmıştır. Sağ bacağı diz üstünden kesilmiş olan gazinin bu durumu, kendi ifadesi ile ailesini duygusal yönden dağıtmıştır. "...ailem çok yıkıldı.

Dağıldılar ya! Ya benden daha çok perişan oldular. Ben onları teselli etmek zorunda kaldım yani...".

Ailelerin, gazilere destek olmakla birlikte, ilk etapta yoğun bir şok yaşadıkları yine gazilerce gözlemlenmiştir. Fikret, Ercan ve Abdurrahman, aileleri ile ilk karşılaşmalarını anlatırken kendilerini hastanede ilk gören anne ve babalarının bayıldıklarını belirtmişlerdir. İki hariç gaziler, ailelerini bu şoktan korumak amacıyla olayı haber verirken kaza geçirdiklerini, hastalandıklarını, yanlış iğne sonucu hastaneye yatmak zorunda kaldıklarını vb. söylemişlerdir. İlk şok atlatıldıktan sonra anne ve babalar, gazilere en çok destek veren grubu oluşturmuşlardır.

Gazilerin bu dönemle ilgili tasvirleri çoğunlukla geleneksel hasta ziyaretine benzemektedir. Gaziler bu dönem kendilerine yönelik yapılan dinî telkin, bilgilendirme ya da destekten çok az bahsetmişlerdir. Sadece Ercan hocaların birtakım şeyler anlattığını ifade etmiştir. Tarık, kendisine dinî bağlamda bir destek olmadığını, ancak buna ihtiyaç da duymadığını belirtmektedir. Kendisini ve ailesini oldukça dindar olarak nitelendiren Tarık, "... Gazilik, şehitlik, vatan bunların değerini biliyordum yani. Başta böyle bir ortam olmadı. Sonra da ben ihtiyaç duymadım. Babam bu konularda bilgilidir. Bize öğretmişti."

Olay sonrası bir - iki yıl devam eden tedavi ve rehabilitasyon döneminde, uzun süreli ve planlı dinî sosyal destek alamadığını düşünen gazilerden bazıları ilerleyen dönemde bunu telafi etme çabasına girmişlerdir. Erol, Mahmut ve Yavuz din görevlileri ile irtibata geçmişlerdir. Erol uzun süre GATA'da olduğu için ilk etapta bir din görevlisi ile görüşemediğini ancak hava değişimi için Adana'ya geldiğinde Cuma namazı sonrası imam ile konuştuğunu anlatmıştır. Onun kendisine güzel şeyler anlattığını söyleyen Erol, bundan sonra "...tabi daha iyi hissettim..." demiştir. Yavuz, benzer şekilde imam ile konuşmak için bazı Cuma günleri camiye erken gittiğini belirtmiştir. Görevlinin, şehitliğin ve gaziliğin bir lütuf olduğunu, Allah'ın herkese bunu kısmet etmeyeceğini, şehit ve gazilerin ödüllendirileceğini anlattığını belirten Yavuz, bunun sonucunda kendisini nasıl hissettirdiği sorusuna "Dinlemek çok hoşuma gidiyor. İyi hissettiriyor. Bu sıkıntıları boşa çekmiyorum diyorum. Rahatlatıyor yani." cevabını vermiştir. Mahmut da bu konuda kendince araştırmalar yaptığını söyledikten sonra o da bir din görevlisi ile irtibata geçmiştir. "Hocaya da sordum. Bakara Suresinde şehitlikten bahsediyor ama gazilikten hiç bahsediyor mu? diye. Bana dedi ki, senin yüzünün sol tarafı yok, kimi gazinin eli, kiminin ayağı yok. Ahirette bunlar sizi bekliyor, dedi. Senin şu, bakmadığın sol tarafın var ya! İşte o sana kefarete olacak, dedi. Ayağına diken batsa bunun karşılığını

alacaksın, diyor ya... Arkadaşın ayağı protez, koşamıyor, yürüyemiyor. Özlemiştir tüm bunları. Kaç yıl böyle yaşadı, mesela 30-40 yıl. O süre boyunca yaşadığı sıkıntının karşılığı var. Ayrıca sizin bu organlarımızı yok olmuş olarak düşünmeyin, onlar sizi bekliyor. Büyük günahlarınıza kefaret olacak, dedi." Bu noktada gaziliğin dinî değerini öğrenmek isteyen gaziye anlatılanlar, onun başa çıkmasında olumlu tesir etmiş görünmektedir. Zira Mahmut, "...Ben de bunu başka gazi arkadaşlara anlattım. İnşallah yaşadıklarımız en azından günahlarınıza kefaret olacak." ifadeleri bu yoruma imkân sağlamaktadır. Abdurrahman ise bu tür konuların tamamen edebiyat olduğunu söylemektedir. "*Biz Müslümanız, elhamdülillah, konuşuyoruz öyleyiz, böyleyiz... Toprak için, vatan için, vatan, bayrak Sakarya... Bayrakları alan gidiyor. Gelin bir de bizim çektiklerimize, yaşamak için neler yaptığımıza bakın... Müslüman devlette yaşıyoruz değil mi?! Bak askerlik zorunlu olmasın, bir kişi gitmez. Sen bakma bayrakları alıp sokaklara dökülenlere, bizim o dönem yaşadıklarımızı bilen olsun, bir kişi askere gitmez..."* söylemi ile de milliyetçi ve dinî söylemin kendisi üzerinde olumlu bir etki bırakmadığını göstermiştir. Bu noktada gazi olduktan sonra uzun müddet maddi haklarını alamadığını anlatan Abdurrahman, altı yıl protez yaptıramadığını anlatmıştır. Bu noktada ruhen yıprandığı gözlenen Abdurrahman, her bakımdan olumsuz bir tepki geliştirmiştir. Dolayısıyla yapılan dinî içerikli destek, telkin ya da bilgilendirme olumlu bir işlev görmemiştir. Bu noktada olumsuz dinî başa çıkmadan söz etmek mümkündür. Benzer şekilde Fikret de bu konuda olumsuz bir tutuma sahiptir. O, dinin bir avutma sistemi olduğunu belirtirken, insanları şehitlik ve gazilikle uyutmaya çalıştığını söylemektedir. Fikret, genel olarak dine karşıt bir tutum içindedir. Bu sebeple onda olumsuz dinî başa çıkma sıklıkla gözlenmektedir.

Gaziler travmadan sonra uzun süre topluma uyum sağlayamamışlardır. Bu noktada sosyal destek eksikliğinden bahsedilebilir. Zira kendilerini unutulmuş ve terkedilmiş hissetmektedirler. Mahmut'a göre gaziler tamamen bir kenara atılmakta ve sorunlarıyla baş başa bırakılmaktadırlar. "*...Bu ülkede biz iki gün hatırlanıyoruz. Biz iki gün kahramanız, nurluyuz, onurluyuz. 18 Mart (Şehitler günü) ve 19 Eylül (Gaziler günü) günleri, onun dışında yokuz..."* Uzun vadede toplumsal uyum için hem uzman hem de çevresel desteğe ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada özellikle ortopedik olarak kayıp yaşayan gaziler, daha fazla zorlanmaktadır. Gazi Abdurrahman, Yavuz ve Erol bu noktada yaşadıkları sıkıntıları dile getirmişlerdir. Yavuz protez bacağına insanların dikkatle bakmasından rahatsız olduğunu belirtmektedir. "*...Ama ben, protezden önce koltuk değneği ile yıllarca kimsenin karşısına çıkmadım. Sokağa çıkamadım. Ya ne bileyim, bizim insanımız üzüldüğünde falan 'vah yavrum, ah yavrum' derler ya, yaşlılar falan.*

Yabancılar bakmaz bile protezine, değneğine. Keşke bizim insanımız da bakmasa. Ben öyle yapınca içime kapanıyorum yani. Hâlâ daha baktıkları zaman rahatsız oluyorum. Yürüyüşüme bakıyorlar. Mesela protezin şurası (diz kapağının üstünü göstererek) oyuk ya, oraya dikkatle bakıyorlar. Beni rahatsız ediyor. Keşke daha bilinçli olsalar.” Aynı durum Abdurrahman için de geçerli görünmektedir. “Çok zordu... İki değnekle geziyordum ben. Ne demek!? Dışarı çıkamıyorum. Çıktığım zaman da herkes bana bakıyor gibi geliyordu. Sanki 10 kişi, 20 kişi bana bakıyor gibi geliyordu. Dışarıya çıkmadığım günler çok oldu yani. Gerçekten bizim insanımız böyle, protezsiz çıktığın anda herkes bakıyor. Acaba ne oluyor, nedir ya nedir? Protezle de hafif aksıyorsun ya ona da bakıyorlar...” Çevredeki insanların kendilerine üzülererek de olsa bakmaları gazileri rahatsız etmiştir. Sadece dışardan değil aile içinden de bu tavır rahatsız edici olmaktadır. Abdurrahman bunu tecrübe etmiştir. “...aile çocuğun karşısına geçiyor, vah, vah, vah! Tüh, tüh, tüh! Çocuk zaten iyileşecekse de iyileşemiyor. Benim ailemde de oldu, ama benim biraz daha aklım başımdaydı. Yani onları biraz da ben toparladım...”

Erol, sağ elinden malul olmuştur ve bu elini saklamayı tercih etmektedir çünkü o da bakışlardan rahatsız olmaktadır. “Elim dışarda olduğu zaman kısıtlanma hissediyorum. Yani herkes bana bakıyormuş gibi geliyor. Devamlı saklıyorum. Ayak olsa belli olur. Ama elimi ben genelde cebime atıyorum. Çok fark edilmiyor. Normal insan gibi oluyor.”

Gazilerin, bakışlardan rahatsız olmaları, özellikle herkesin başlarına geleni biliyormuş gibi hissetmeleri yaşadıkları kayıp sonucu girdikleri ruh halinden kaynaklanmaktadır, denilebilir. Bu durumun farkına varan Tarık “...değişik bir durum yani, sanki herkes bana bakıyor. Bana acıyor gibi. Yani sonradan aslında anlıyorsun öyle olmadığını ama o dönem öyle sanıyor insan...” diyerek bunun kendi açısından dönemsel olduğunu belirtmektedir.

Gaziler bazı durumlarda kendilerini sosyal hayattan kısıtlanmış hissettiklerini belirtmektedirler. Abdurrahman ve Erol bu noktada düğün örneğini vermişlerdir. Abdurrahman eşi ile düğüne gittiği zaman onun oynamasına eşlik edemediği için kıskançlık ve tartışma yaşadığını belirterek, bu sebeple düğünlere gitmeye çok sıcak bakmadığını anlatmaktadır. Erol da genelde sakladığı elini düğünlerde saklayamamaktan şikâyetçi olmuştur. “... Bir düğün dernek falan olunca, tokalaşmak isteyen oluyor, o zaman belli oluyor. Sağ el olduğu için. Sol eli uzatınca, adam ister istemez öbür eline bakıyor. Özellikle çocuklarda çok oluyor, bu tip şeyler. Yolda görüyor mesela, annesine diyor, abinin eli yok falan diye...” Yavuz ise, protez bacağı kendisini cemaatle ibadete katılmaktan alıkoyduğunu söylemektedir.

Kendilerine dikkatli bakılması ve acınması dışında olumsuz olayla karşılaşmadıklarını söyleyen gaziler saygı ve destek gördükleri durumların da olduğunu belirtmektedirler. Tarık *“Sizden büyük olan insanlar bile size saygı duyuyor. O çok önemli bir şey bence, ne olursa olsun bir ortama girdiğinizde, yaşınız küçük bile olsa saygı görüyorsunuz. Sözüünüz dinleniyor. Çektiğiniz olanca sıkıntıdan sonra olgunlaştığınızı da düşünüyor olabilir insanlar, o açıdan avantajlı olduğunu söyleyebilirim...”*.

Gazilerin evlilik birliğini kurma ve devam ettirmede de oldukça problem yaşadıkları gözlemlenmiştir. Gazilerden Ercan ve Mahmut malul olduklarında nişanlı olduklarını ve bu olay sonucu nişanlılarının kendilerini terk edeceklerini düşünmüşlerdir. Mahmut *“... Artık aynaya baktıkça diyordum, nişanlın seni almaz. Niye alsın? Yamuk bir adam.”* derken, Ercan nişanlısına ayrılmayı teklif etmiştir. Bunu yaparken esas amacı, maluliyeti yüzünden yetersizlikle suçlanma korkusundan kurtulmak gibi görünmektedir. *“...O arada eşime dedim, bir kolum sakat eskisi gibi çalışmam, ne iş yapacağım belli değil. İstersen nişanı atabilirsin. Dedim, ileride bir gün bana sakat deme.”* Bu durum yaşadıkları kendilerini yetersiz ve yarım hissetmelerinin sonucu gibi görünmektedir.

Gazilerin evliliklerinde ve aile hayatlarında yaşadıkları sıkıntılarla ilgili kendisi ile görüşülen Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği Genel Başkanı Taner Uran, (Kişisel Görüşme, Nisan 2018) evlilik birliğinin kurulması ve devam etmesinin en büyük problemlerden biri olduğundan bahsetmiştir. Buna göre, gazilerin tazminat ve iş hakları evliliğin kurulmasında olumlu rol oynamaktadır. Bir gazi ile evlenen kadın, onun devlette kendisi ya da bir yakınını işe almaya yönelik hakkını kullanmakta ve memuriyet almaktadır. Daha sonra, boşanma davası açmakta boşanırken de tazminat olarak gazinin maaşına el koydurmaktadır. Taner Uran’a göre (Kişisel Görüşme, Nisan 2018), gazilerin en önemli sosyal problemlerinin başında evlilik ilişkilerini düzgün kuramamak ve yürütememek gelmektedir. Pek çok eş ve eşin ailesi gaziye nasıl destekleyeceğini bilmemekte ya da bu konuda yeterli sabır ve ilgiyi gösterememektedir. Gazilerin genellikle psikolojik problem yaşadığını, sosyal ilişkiler kurmakta ve yürütmekte zorlandığını belirten Uran, bu noktada uzman desteğine ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu konuda görüşülen gazilerden Abdurrahman’ın eşine iş hakkını vermediği ve asla da vermeyeceğini belirtmesi, anlatılanların geçerliliğini ispatlar mahiyettedir. *“...ne olursa olsun güvenmemek lazım. Ben mesela, eşime vermedim iş hakkını. Belki versem o da beni bırakacak, bilemezsin yani...”* Abdurrahman, 20 yıllık evli olmasına rağmen eşi ile güvenli ilişkiler kuramamış gibi görünmektedir.

Gazilerin sosyal olarak normalleşmesi, oldukça uzun vadede gerçekleşmektedir. Taner Uran (Kişisel Görüşme, Nisan 2018), bu noktada gazilerin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarının önemli etkileri olduğunu belirtmektedir. Uran'a göre alt ve orta düzey eğitim almış, düşük gelire sahip, 20-22 yaş aralığında gençler gazi olmaktadır. Bu gençler, travma sonrası stres bozukluğu yaşamalarına rağmen uzman desteği alamamakta, daha önce alışkın olmadıkları ekonomik imkanlara sahip olunca da bocalamaktadırlar. Söz konusu bocalama esnasında ise çevrelerini, genellikle kendilerinden maddi menfaat sağlamaya çalışan kişiler sarmaktadır. Bu kişilerce güven duygusu istismar edilen gazi, sosyal ilişkilerde daha da zorlanmaya başlamaktadır. Uzman desteği alınmazsa- ki bu oldukça seyrek olarak gözlenmektedir- sosyal uyum ve yaşamın normalleşmesi oldukça uzun ve zorlu bir süreçte gerçekleşmekte, bazı durumlarda ise hiç gerçekleşmemektedir.

Gaziler için en önemli sosyal destek, tıpkı şehit ailelerinde olduğu gibi paydaşları olan diğer gazilerden gelen empatik yönü kuvvetli olan destek türüdür. Bu bağlamda yedi gazi katılımcı da empatik destek aldıklarını ve bunun kendilerine olumlu etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Gaziler kendilerini sadece aynı travmayı yaşamış kişilerin anlayacağını düşünmektedirler. Abdurrahman bu konuda en belirleyici yorumu yapmakta ve "...ailen seni anlamazken buradaki (derneği kastederek) adam anlıyor yani. Buradaki kişi aileden daha yakın oluyor..." diyerek, desteğin değerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Yavuz da diğer gazi arkadaşları için, "...çok güzel insanlarla tanıştım. Aile gibi oldular yani..." yorumunu yapmaktadır. Erol ise bir gaziye anlamanın zor olduğunu, sıradan insanların kendilerini anlayamayacağını "...kahvedeki insan anlamaz bizi. Ancak bizim yaşadığımızı yaşayan anlar." diyerek belirtmektedir. Fikret, bu desteğin dünya görüşlerinden, siyasi tutumlardan, yaş ve eğitimden bağımsız olduğunu belirtmektedir. Ona göre gazilik, en üst değer ve şemsiye olarak yetmekte ve birlikteliklerini sağlamaktadır. Kendisinin neredeyse bütün arkadaşlarının gazilerden oluştuğunu belirten Mahmut ise, tüm gününü onlarla geçirmektedir.

Mülakatlar, gazilerin GATA'da tedavi ve rehabilitasyon sürecine başladıkları dönemden itibaren empatik destek aldıklarını göstermiştir. Bu noktada gazi birlikte tedavi gördüğü arkadaşlarından, farkında olmaksızın bu desteği görmekte, aynı zamanda destek kaynağı olarak da faaliyet göstermektedir. Tarık GATA'dan sadece fiziksel değil ruhsal olarak da destek aldığının farkındadır. "Orası olgunlaşmak ve iyileşmek için çok uygun bir yer. Yani ruhsal olarak da sizin gibi insanların olduğu bir yer. Ben dışarıdan daha çok, oradaki gazi arkadaşlarımla yanında rahat hissediyordum. Hala görüştüğüm GATA'dan gazi arkadaşlarım var."

Tüm bunlardan sonra sosyal desteğin, empatik bağlamda travma ile başa çıkma ve hayata uyum sağlama sürecinde, gaziler için olumlu rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca bu destek türünde kişiler hem destek alan hem destek veren konumundadır.

SONUÇ

Araştırma sonuçlarına göre sosyal desteğin, dini bağlamı oluşturan dinî bilgilendirme ve telkin, geleneksel bağlamda gerçekleşen çevresel etkileşim ve empatik destek olmak üzere çeşitlendiği görülmüştür. Bunlardan tamamı başa çıkmaya olumlu yansımaktadır. Travmadan hemen sonraki ilk dönem çevreden yoğun olarak gelen sosyal destek, Küçükcan ve Köse⁴⁴, Çufta⁴⁵, Yıldırım⁴⁶, Çam, Deniz ve Kurnaz⁴⁷ ve Ayten'in⁴⁸ bulguları ile aynı doğrultuda bizim çalışmamızda da başa çıkmaya olumlu tesir eden bir görünüm ortaya koymuştur.

Dinî yönelimli sosyal destek çoğunlukla, geleneksel bağlamda hayata geçmiştir. Buna göre şehit ailelerine, cenaze sonrası taziye ziyareti şeklinde dinî telkin yapılırken gazilerde hasta ziyaretlerinin yapıldığı ilk dönem en çok dinî sosyal desteğin yaşandığı dönem olmuştur. Din görevlilerince dinî telkin ve bilgilendirme, en çok şehit ailelerine yapılmıştır. Şehit yakınlarına telkin verilirken şefaahat, cennette buluşma ve şehitlerin ölümsüzlüğü konularına vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Kendilerine yapılan telkin ve bilgilendirme şehit yakınlarını geçici olarak rahatlatmakta, ancak başa çıkmada uzun süreli kalıcı etki noktasında zayıf kalmaktadır. Çevrede yaşanan en küçük olumsuzluk tüm desteği gölgede bırakabilmektedir.

Gazilerde uzun süreli tedavi ve rehabilitasyon evresi olduğundan uzmanlardan dinî bilgi ve telkin almak mümkün olmamıştır. Ülkemizde son dönemlerde uygulanmaya çalışılan manevi danışmanlık çalışmaları ise işlevsiz görünmektedir. Zira gazilere travmanın hemen sonrası uzun süren tedavi esnasında ulaşılmadığı gibi özel olarak onların yaşanmış oldukları travma konusunda uzmanlaşmış personel eksikliği bulunmaktadır. Ancak gazilerin çoğunluğu dinî bir rehberliğe ihtiyaç duymuş ve sosyal hayata adapte olmaya

⁴⁴ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyal Bir İnceleme*.

⁴⁵ Muharrem, Çufta, *Kanser Hastalığı ile Başa Çıkmada Dinî İnanç ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği)*. (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2014). 134-141.

⁴⁶ Yıldırım, "Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliliği ve Geçerliliği." 85-86.

⁴⁷ Çam - Deniz - Kurnaz, "Okul Tükenmişliği: Algılanan Sosyal Destek, Mükemmeliyetçilik ve Stres Değişkenlerine Dayalı Bir Yapısal Eşitlik Modeli Sınaması." 319-320.

⁴⁸ Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. 126-135.

çalışırken bu eksikliği telafi etmek amacıyla din görevlileri ile görüşmeye çalışmıştır. Gazilerin en büyük destek kaynağı aileler olmuştur. Sosyal bağlamda çok fazla destek görmediklerini bildiren gazilerin aile kurmak ve aile ilişkilerini sağlıklı ilerletmek konusunda pek çok sıkıntı yaşadıkları gözlenmiştir. Toplumdan olumsuz bir tavır görmemek bile gaziler için önemlidir. Süreç ilerledikçe olay unutulmakta ve sosyal destek azalmaktadır. Ancak iki grubun da desteğe olan ihtiyacı devam etmektedir. Sosyal desteğin sürdürülebilir olması katılımcıların ortak arzusudur. Sosyal destek konusunda, ulaşılan bir başka bulgu, sosyal desteğin oldukça kırılğan olmasıdır. Çevreden gelen en ufak olumsuz tavır, yıkım ve acıya sebep olmakta, o döneme kadar görülen olumlu desteğin etkisini ve değerini birden azaltmaktadır. Bunun tamiri oldukça zor görünmekte ve içe kapanmaya sebep olmaktadır.

Din eksenli olsun olmasın, sosyal destek zamanla zayıflamaktadır. Bu da başa çıkmayı ya da travmayla yaşamayı zorlaştırmaktadır. Bu durumda yeni bir destek mekanizması için arayış başlamaktadır. Bu noktada devreye paydaşlar girmektedir. Empatik destek, araştırmanın konusu olan iki grup için de olumlu işlev göstermektedir. Her grup, kendine özdeş olan kişilerle daha yakından ilişkiler kurmaktadır. Empatik destek dönemsel olmaktan ziyade sürekli olup, ihtiyaç duyulan sosyal desteği sağlamaktadır. Anlaşılmak, zihin dağıtmak, sosyalleşme isteği bu kişileri bir araya getiren temel motivasyonlar olarak görülmektedir. Aynı tecrübeleri yaşamış olmak doğal bir yakınlığın kurulmasını sağlamakta ve ilişkiler açıklık üzerine kurulmaktadır. Bu noktada ilişki merkezli başa çıkmanın olumlu etkileri görülmektedir. Grupta yaşanan paylaşım insanların kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Empatik destek, en çok yararlanan sosyalleşme motifidir ve olumlu başa çıkmada doğrudan etkilidir. Özellikle özdeş olarak algılanan gruplar ile olan ilişkiler oldukça güçlüdür. Ayten'in de ifade ettiği gibi⁴⁹, anlaşılmaya ve derdiyle dertlenilmeye en muhtaç olanların aynı zamanda başkalarını da en iyi anlayanlar olduğu düşüncesi, bizim araştırma sonuçlarımıza göre doğrulanmıştır.

Dernek binalarında ve mezarlıklarda buluşan özdeş gruplar, oldukça yoğun duygusal paylaşımların yapıldığı terapi grupları gibi işlev görmektedir. Özdeşlerin paylaşımları sadece yaşanan travma ile ilgili olmayıp, gündelik hayata dair dostluk ilişkilerini de kapsamaktadır. Yaşanılan yalıtılmışlık, toplumdan soyutlanma, anlaşılama, gibi hisler empati gruplarınca ortadan

⁴⁹ Ali Ayten, "Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009): 163.

kaldırılmaktadır. Empatik destek konusunda her özdeş, hem desteği sunan, hem de destek alan konumundadır. Yani hem kaynak hem alıcı olarak süreçte işlev görmektedirler.

Ülkemizde son yıllarda manevi danışmanlık konusunda gayretli çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmalarda şehit aileleri ve gaziler biraz kenarda kalmış görünmektedir. Zira görüşülen grup kendilerine bu tür bir danışmanlığın sunulmadığını ve böyle bir hizmetin olduğundan haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada özellikle gaziler ve şehit ailelerinin üye oldukları destekleme ve dayanışma dernekleri temele alınarak bir programlamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Şehit aileleri ve gaziler zaman geçtikçe unutulmaktan yakınmaktadır. Bu sebeple sosyal desteğin uzun süreli olması sağlanmalıdır. Bunun için sivil toplum örgütleri başta olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Üniversiteler ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar bünyesinde program ve etkinlikler düzenlenmeli, var olanlar zenginleştirilmelidir. Özellikle toplumsal duyarlılık geliştirilerek bu kesimin sosyal yönden yalnız olmadıkları kendilerine sık sık hatırlatılmalıdır. Gazilerin görmekte oldukları fiziksel rehabilitasyon ile iş birliği halinde yürütülecek bir psikolojik rehabilitasyon süreci her vaka için özel olarak ayarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu noktada psikiyatrik tedavi ile birlikte grupla psikoterapi de özellikle uygulanmalıdır. Aynı hizmet şehit yakınları ve gazi yakınlarına da kendi şartları çerçevesinde sunulmalıdır. Ampütasyon geçirmiş gazilerin öz güven ve toplumsal uyum düzeylerini artırmak amacıyla bir takım adımlar atılmalıdır. Buna göre protezleri en kısa sürede takılıp sosyalleşebileceği ortamlara daha çabuk girmesinin önü açılmalıdır. Gazilerin sosyalleşip üretkenliklerini kullanabilecekleri uğraşlar edinmeleri sağlanmalı bu noktada rehberlik hizmeti sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksüllü, Nihayet - Doğan, Selma. "Huzurevinde ve Evde Yaşayan Yaşlılarda Algılanan Sosyal Destek Etkenleri ile Depresyon Arasındaki İlişki". *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 5 (2004): 76-84.
- Altıntaş, Süleyman. *Depresyon ile Dinsel Başa Çıkma Arasında İlişki Üzerine Bir Çalışma*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014.
- Altun, İsmail. "Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri". *EKEV Akademi Dergisi* 14/44 (2010): 227-246.

- Andrews, Gavin - Tennant, Christopher - Hewson, Daphne - George E. Waillant. "Life Event Stress, Social Support, Coping Style, and Risk of Psychological Impairment". *Journal of Nervous and Mental Disease* 166/5 (1978): 307-316.
- Arslan, Yüksel. *Lise Öğrencilerinin Algıladıkları Sosyal Destek ile Sosyal Problem Çözme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Ayten, Ali. "Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009): 85-108.
- Bozgeyikli, Hasan - Doğan, Hüseyin - Işıklar, Abdullah. "Üstün Yetenekli Öğrencilerin Mesleki Olgunluk Düzeyleri ile Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2010): 133-149.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Yemâme, 1993.
- Bulut, Halil İbrahim. "Ümmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 308-309. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Çağrıçı, Mustafa. "Kardeşlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 285-86. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Çağrıçı, Mustafa. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017.
- Çam, Zekeriya - Deniz, Kaan Zülfikar - Kurnaz, Arzu. "Okul Tükenmişliği: Algılanan Sosyal Destek, Mükemmeliyetçilik ve Stres Değişkenlerine Dayalı Bir Yapısal Eşitlik Modeli Sınaması". *Eğitim ve Bilim Dergisi* 39/173 (2014): 312-327.
- Cobb, Sidney. "Social Support as a Moderator of Life Stress". *Psychosomatic Medicine* 38/5 (1976): 300-314.
- Doğan, Türkan. "Psikolojik Belirtilerin Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek ve İyi Hali". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/30 (2008): 30-44.

- Eker, Doğan - Arkar, Haluk - Yıldız, Hülya. "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği". *Türk Psikiyatri Dergisi* 12/1 (2001): 17-25.
- El-Kaysi, Ala Salih. "Aşırılıklar Karşısında Kur'anî Perspektiften Vasat Ümmet Olma Bilinci". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 1 (2014): 195-229.
- Esed, Muhamed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. Trc. Koytak, Cahit - Ertürk, Ahmet. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Eylen, Berrin. "Kanser Hastası Sosyal Destek Ölçeği'nin Geçerlik, Güvenirlik ve Faktör Yapısı Üzerine Bir Çalışma". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (2002): 109-117.
- Eylen, Berrin. *Bilgi Verici Danışmanlığın Kanser Hastalarının Ailelerinin Sosyal Destek Becerileri Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.
- Haksan Avcı, Özlem - Yıldırım, İbrahim. "Ergenlerde Şiddet Eğilimi, Yalnızlık ve Sosyal Destek". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29/ 1 (2014): 157-168.
- Hustoft, Hilde – Hestat, Knut A.- Lien, Lars - Moller, Paul - Danbolt, Johan. "İnancım Olmasaydı Kendimi Öldürürdüm- Şizofreniden Muzdarip Hastalarda Manevi Başa Çıkma". Trc. Necmi Karşlı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 159-188.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, el-Kazvinî. *es-Sunen*. Thk. Arnavut, Şuayb. 5 cilt. Riyad: Dâru Risâleti'l-Alemiyye, 2009.
- Kaplan, Robert M. - Patterson Thomas L. - Kerner, David - Grant, Igor - HIV Neurobehavioral Research Center. "Social Support Cause or Consequence of Poor Health Outcomes in Men with Hiv Infection?". Ed. Pierce, G. R. - Lakey, B. - Sarason, I. G. *Sourcebook of Social Support and Personality*. New York: Springer Science, 1997. 456-469.
- Karaman, Hayrettin - Dönmez, İbrahim Kâfi - Çağrı, Mustafa - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karşlı, Necmi. "Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/13 (2019): 190-219.

- Köksal Akyol, Aysel - Salı, Güneş. "Yatılı ve Gündüzlü Okuyan Çocukların Benlik Kavramlarının ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 21/4 (2013): 1377-1398.
- Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyal Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Lin, Jieli - Thompson, Martie P. - Kaslow, Nadine J. "The Mediating Role of Social Support in the Community Environment Psychological Distress Link among Low-Income African American Women". *Journal of Community Psychology* 37/ 4 (2009): 459-70.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. Thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân, 2004.
- Müncebi, Abdullah. *Sabır ve Rıza*. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017.
- Öz, Ahmet. *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'an Çerçevesinde Ümmet Kavramının Tahlili". *İslamiyat Dergisi* 8/2 (2005): 11-23.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim ve Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1994.
- Pargament, Kenneth, I. - Rye, Mark, S.. "Forgiveness as a Method of Religious Coping". Ed. Everett, L. *Dimensions of Forgiveness: Psychological Research & Theological Forgiveness*. Worthington (1998): 59-78.
- Pargament, Kenneth. I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press, 1997.
- Polat, Ülkü - Kahraman, Burcu Bayrak. "Yaşlı Bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişki". *Fırat Tıp Dergi* 18/ 4 (2013): 213-218.
- Temiz, Yunus Emre. *Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2014.
- Thoits, Peggy, A. "Stress, Coping, and Social Support Processes: Where Are We? What Next?". *Journal of Health and Social Behavior* Extra Issue (1995): 53-79.

Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2007.

Yıldırım, İbrahim. "Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği ve Geçerliği". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13 (1997): 81-87.